

Розділ I **Нацистський колоніалізм і Україна**

Через двадцять років Україна вже буде домом для двадцяти мільйонів мешканців поруч з корінним населенням. А через триста років ця країна буде одним з найпрекрасніших садів у світі. Щодо корінних жителів, то ми будемо їх ретельно перевіряти. Єврея, цього руйнівника, ми виженемо... Наша колонізація має постійно прогресувати, доки не досягне тієї стадії, коли наші колоністи суттєво переважатимуть за кількістю місцевих жителів.

Адольф Гітлер, жовтень 1941 р.

Як і сусідні великі європейські держави, наприкінці XIX століття Німеччина мала імперські амбіції, які за визначенням були колоніальними: заселити завойовану територію, експлуатувати й розробляти її ресурси й намагатися управляти корінними жителями цієї території¹. Зокрема, між 1884 і 1900 роками Кайзерівська імперія здобула близько мільйона квадратних миль територій в Африці й Азії з приблизно двадцятьма мільйонами жителів. На 1914 рік Німеччина була третьою з найбільших імперій. Для самих німців колонії були запорукою простору, необхідного для дедалі більшої кількості населення всередині країни. Перейнявши американську модель сільського господарства, планувальники народонаселення й урядовці часів Вільгельма II, стурбовані масовим переселенням німців, які через асиміляцію втрачали свою народну (*völkisch*) ідентичність чи німецькість, спрямовували свій погляд на схід і південь у пошуках територіальних рішень так званої еміграційної проблеми².

Чверть століття потому Адольф Гітлер також намагався знайти простір для Третього райху, щоправда, суттєво іншим чином, ніж його попередники. Змішуючи докупи геополітичні теорії імперії, історію німецьких завоювань і міграцій у Східну Європу (наприклад, Тевтонський орден і Ганзейська унія) і тодішні расові, антисемітські теорії, Гітлер уявляв світ в образі географічних силових блоків і расової боротьби. Відповідно, Гітлер вірив, що Німеччина як велика держава вищої нації (*Volk*) приречена правити значною частиною євразійського суходолу. Після підкорення ця земля мала бути повністю онімеченою шляхом довготривалого

впровадження системи економічної експлуатації і радикальних змін у структурі населення. Масові депортації, примусова праця й масові вбивства були прийнятними засобами досягнення колоніальних цілей. Хай якими новими й жахливими були ідеї Гітлера щодо «внутрішньої колонізації», його концепція німецької імперської експансії виникла далеко не в історичному вакуумі.

Як правило, дослідники Третього райху й Голокосту неохоче розглядали нацистське панування на сході як прояв колоніалізму, а ті, хто поділяють концепцію історика Фріца Фішера про німецький експансіонізм, зазвичай не поєднують її з Голокостом. Лише декілька праць, такі як «Панування країн Осі в окупованій Європі» Рафаеля Лемкіна (і його неопублікована історія геноциду) та «Джерела тоталітаризму» Ганни Арендт (1951), вивчали зв'язок між європейським імперіалізмом, нацизмом і Голокостом³. Останні соціокультурні дослідження розвинули цю точку зору, показавши, що ідеї колоніалізму почали формуватися в Німеччині XVIII століття і набули крайніх форм в епоху нацизму. Це новітнє бачення німецьких колоніальних устремлінь не є ще однією інтерпретацією німецького особливого шляху (*Sonderweg*) до нацизму, а радше розглядається в ширшому європейському контексті дослідження нових земель, завоювань, переселень і масового знищення корінних народів⁴.

В уявленнях Гітлера, Гімmlера й Розенберга про новий арійський рай можна знайти згадки про північноамериканське пограниччя, Британську імперію в Індії й експлуатацію європейцями африканців наприкінці XIX століття. У праці Гайнріха Гімmlера «Унтерменш», що містила пропаганду СС, можна прочитати про боротьбу за життя і смерть між німцями і євреями, а також про нацистські зазіхання на східноєвропейські території, змальовані як «чорні землі, що могли би бути раєм, Каліфорнією в Європі»⁵. На пропагандистських матеріалах, таких як фотографії й фільми, зображувалися етнічні німецькі поселенці за кермом фургонів, прикрашених портретами фюрера⁶. А ім'я *Аскаріс*, яким називали задіяну у знищенні Варшавського гетто українську допоміжну поліцію, раніше використовувалося для позначення німецьких найманців в Африці⁷.

Нацистські чиновники не просто імітували й послуговувалися мовою і практиками європейської колоніальної історії й американського пограниччя, а власне жили у світі імперіалізму, в межах якого вони знаходили сенс існування для себе, своїх загарбницьких цілей і своїх ненімецьких підданих. Як стверджував декілька десятиліть тому Рафаель Лемкін, геноцид пов'язаний із столітнім імперським гнобленням, примусовими переселеннями, насиллям підкорювачів нових земель і витісненням

несвропейців у Північній і Південній Америці, Австралії й Африці. Але тільки після того, як сама Європа була знищена гітлерівським Райхом, цей історичний взаємозв'язок став очевидним. Нацистська окупація Східної Європи продемонструвала, що такі практики не були виключно заокеанською формою завоювань і панування і що найгірші сторони колоніалізму – форсоване переміщення населення, рабська праця і масові вбивства – можна об'єднати й втілити в життя у величезному масштабі, всього лиш за декілька років, у самому серці цивілізованої Європи. Цей розділ простежує еволюцію ідей, що сформували німецьку руйнівну політику в Україні, особливо ж на перетині колоніалізму й геноциду.

Корені колоніальної теорії нацистів

Нацистський колоніалізм передусім оперував поняттями «раси й простору» – чи, як це називали самі німці, *Blut und Boden**. Ідеологи нацизму, такі як Р. Вальтер Дарре, і спеціалісти Райху з дослідження й впорядкування земель (*Raumforschung, Raumordnung*) виступали проти політики створення заморських колоній для ведення торгівлі, яка проводилася до Першої світової війни, і натомість пропонували те, що вони вважали революційною політикою в онімеченій та економічно розвинутій Центрально-Східній Європі⁸. Спокусливість Сходу визначалася історичними прецедентами середньовічних міграцій німців до Польщі, а згодом і до Російської імперії за часів Петра I й Катерини Великої. Наступні хвилі переселення німців, що втікали від релігійних гонінь, зокрема, менонітів, баптистів і католиків, мали місце в XIX столітті. Ця історія міграцій і німецького зачарування Сходом стала відомою в культурному й політичному сенсі як «рух на схід» (*Drang nach Osten*). Його основоположне припущення зводилося до того, що німці були бажаними колонізаторами, а сама лише їхня присутність була частиною невідворотного цивілізаторського процесу⁹.

Метафора пограниччя, як з'ясував історик Алан Стайнвайс, понад усе імпонувала Гітлеру, тому що, відповідно до тодішніх расових і географічних теорій, «вищі» білі першовідкривачі були не лише найбільш спроможними вижити на пограниччі, а й зазнавали там позитивної трансформації¹⁰. На думку Стайнвайса, на уявлення Гітлера і йому подібних про пограниччя здебільшого вплинули ідеї мислителів XIX століття, таких як Фрідріх Ратцель, Фредерік Джексон Тернер і Галфорд Джон Маккіндер. Ратцель, який створив концепцію «життєвого простору» (*Lebensraum*), опублікував дослідження «Політична географія» (*Politische Geographie*) (1897),

* Кров і земля (нім.)

в якому робився наголос – з нахилом до соціального дарвінізму – на важливості міграцій людини на нові простори. На думку Ратцеля, такий експансіонізм відновлював життєві сили людини, відкриваючи нові соціальні, економічні й культурні можливості, які в протилежному разі залишалися нереалізованими в статичних кордонах. Його ідеї зародилися почасти в результаті трансатлантичного діалогу кінця XIX століття, включаючи тезу Тернера про американське розширення на захід, і на їхній основі виникли геополітичні концепції на кшталт тих, що розвинув Карл Гаусгофер¹¹. Теорії Гаусгофера про імперіалізм, простір і владні відносини дуже серйозно були сприйняті ідеологами нацизму, Гітлер включив їх у книгу «Майн Кампф». Важливо, що Гаусгофер зумів по-новому сформулювати традиційне німецьке бачення розширення на схід, помістивши його в глобальну, євроцентричну перспективу творення імперій¹².

Саме напередодні Першої світової війни в подібному експансіоністському напрямку розвинулася і народницька (*völkisch*) думка, яка поєднала поняття раси й простору в новому русі за утопічну колонізацію. На відміну від романтичних утопічних соціалістів в Англії, Франції й Північній Америці (таких як Шарль Фур'є і Роберт Оуен), які хотіли створити райські сільські куточки подалі від бруду, матеріалізму й злочинності оповитих димом заводів міст початку XIX століття, послідовники німецьких утопістів, такі як соціальний дарвініст Віллібальд Генчель, занурилися в расистську думку кінця XIX століття. У своїй популярній книзі «Варуна» (1907) Генчель стверджував, що рушійною силою історії є дух чи енергія, притаманна еволюційному процесу очищення раси. Аріїці, як він постулював, належать до однієї з найчистіших рас, яка може втримати цей високий статус «етнічної (*völkisch*) шляхетності», якщо зосередиться на німецькій колонії. Як зазначається в інтелектуальній історії німецької націоналістичної думки Джорджа Моссе, у розумінні Генчеля «колонія мала дати расі новий початок». Вона мала б захистити расу «від шкідливих впливів сучасності». У генчелевській колонії жінка відігравала особливу роль: вона була «матір'ю раси, яка доглядала за дітьми й садами в поселенні»¹³.

Вже протягом Першої світової війни німецькі колоніальні фантазії почали матеріалізуватися у формі окупаційної політики Другого райху в Східній Європі й Україні. У 1918 р. Центральні держави встановили маріонетковий режим в Україні (на чолі з українським гетьманом-націоналістом Скоропадським) і домовилися про контроль над найбільшими осередками етнічних німців (понад 700 тисяч) у царській імперії на півдні України. Маючи підтримку кайзера Вільгельма II, Пангерманської ліги

й колишнього секретаря Імперського колоніального відомства Фрідріха фон Ліндквіста, генерал Ерїх Людendorф утворив військову окупаційну адміністрацію, яка розглядала східні території не як «складні скупчення земель і людей (*Land und Leute*), а як простір і раси (*Raum und Volk*), які мусять бути впорядкованими під німецькою владою й організацією»¹⁴. З ідеологічної, технологічної й етнографічної точок зору, Перша світова війна розкрила пошанування європейцями насилля і їхню здатність до ведення тотальної війни, а серед німецьких кіл, зокрема, зародковий інтерес до України як колонії¹⁵.

У міжвоєнний період ідеологи нацистської партії поглибили ці тенденції, поєднавши расизм, народницький (*völkisch*) націоналізм, утопізм й антисемітизм того часу з тривалим заграванням Німеччини з ідеєю пограниччя. Покоління Гітлера обурювалося конфіскацією німецьких колоній, що передбачалася Версальською угодою, тому що в очах німців це мало вигляд принизливої політики диктату, а не через те, що в них були особливі почуття до Африки чи Південно-Східної Азії. Замість того, щоб пропагувати імперські починання, Грегор Штрассер, один з перших партійних лідерів, обстоював необхідність соціалістичної революції вдома. Нацистська партія гучно закликала до консолідації й зміцнення нації (*Volk*) і наголошувала на життєвій необхідності для Німеччини розширюватися всередині Європи, а не за океаном. На порядку денному знову постав Генчель з ще більш запальним памфлетом під заголовком «Що з нас має вийти?» (*Was soll aus uns werden?*) (1923), який спонукав молодь згуртовуватися під заступництвом бога арійської раси Артама. Зображуючи молодь у ролі лицарства, для якого захист арійської раси є обов'язком, Генчель створив молодим людям ідеологічне підґрунтя для приєднання до прикордонного руху Ваймарського періоду. Цей рух мобілізував молодь, щоб забезпечити східний кордон Німеччини з Польщею, засновуючи там нові поселення, витісняючи поляків і надаючи допомогу німцям, що вже там мешкали. Серед юнаків, залучених в артамівський утопічний рух Генчеля й популяризацію евгеніки та сільськогосподарських народницьких колоній, були Гайнріх Гіммлер і Р. Вальтер Дарре¹⁶.

Нацисти об'єднали всі ці елементи, створивши смертоносний концентрат расового антисемітизму, народницького націоналізму й геодетермінізму, вперше викладених у двадцяти п'яти пунктах програми Німецької робітничої партії (1920), основоположного документа нацистської партії. Наприклад, у першому пункті підкреслювалося право Німеччини на самовизначення всього її населення, або, іншими словами, на розширення кордонів Німеччини. Третій пункт напряму стосувався міграції й колоніалізму.

Тут була вимога «землі й території (колонії), які годуватимуть наш народ і де зможе розселитися надлишок нашого населення», тоді як у п'ятому пункті проголошувалося: «Жоден єврей не може бути членом нації»¹⁷. У цей час типова пропагандистська листівка «Залізні листи» (*Eiserne Blätter*) запитувала читача: «Де лежать німецькі колоніальні землі?» і відповідала: «У Східній Європі!»¹⁸. У 1920-х роках німецький потяг до територій за кордоном не щез, однак з прагматичних і стратегічних причин поступився місцем у суспільній свідомості більш нагальній справі економічної боротьби й політичного виживання Німеччини в Європі.

Хоча в короткостроковій перспективі нацистський рух надавав пріоритет досягненню своїх расових і просторових цілей вдома, світогляд все одно трактував світ як расове протиборство. Головна рушійна сила цього світового конфлікту, як стверджували нацисти, – це німецько-єврейський конфлікт. Без єврейства не було б (на думку нацистів) ні боротьби, ні світової загрози, ні ворога, якого слід здолати. З тією ж відвертістю, з якою Гітлер говорив про свої територіальні пошуки життєвого простору, він не приховував своєї шаленої ненависті до євреїв, які зображувалися в «Майн Кампф» найзатятішим ворогом (архіворогом) арійства в боротьбі за гегемонію¹⁹. Прийшовши до влади, нацисти успішно поширили свою антисемітську пропаганду й маргіналізували єврейське населення через різноманітні деструктивні політичні програми: економічні бойкоти, «аріїзацію» державної служби, професійної й ділової сфер; примусову еміграцію і фізичне залякування, включаючи побиття й ув'язнення в концентраційних таборах.

На зовнішньополітичному фронті Гітлер зі своїми прибічниками був настільки ж систематичним і рішучим, проте там потрібно було долати інші перешкоди. Наприклад, напередодні призначення Гітлера на посаду канцлера Альфред Розенберг опублікував в «Народному оглядачі» (*Völkischer Beobachter*) редакторську статтю про майбутній виклик для Німеччини. На його погляд, для того, щоб вгамувати прагнення «селянина» й «вікінга» у німецькому народі, Німеччина мала об'єднати спільні тенденції у своїх східній і світовій політиках (*Ostpolitik, Weltpolitik*). Цю точку зору підсумував історик Вудро Сміт. Він писав, що Гітлеру й нацистському керівництву «потрібно було вирішувати дихотомію між світовою політикою і життєвим простором (*Weltpolitik – Lebensraum*) у руслі німецької імперської традиції». Вони сполучили міграційні й економічні рушійні сили експансії, розвинувши амбіційну програму переселення й економічної автаркії в заповненій нацизмом Європі. Злиття цих двох експансіоністських потоків – політики народонаселення й економічної експлуатації – зосередилося в Східній Європі.

Розкривши в 1937 р. військовому керівництву Райху й міністру закордонних справ свої плани захопити Чехословаччину й Австрію, Гітлер пояснив, що територіальні завоювання відповідають нагальній потребі Німеччини в життєвому просторі й економічній незалежності. Для того, щоб нагодувати дедалі більше населення Німеччини, забезпечити його майбутнє існування, Німеччині необхідно оволодіти родючими землями на Сході, стверджував Гітлер. Ось як він висловився:

Шукати простір, необхідний, щоб забезпечити його [постачання продовольства], можна тільки в Європі, а не згідно з ліберально-капіталістичними уявленнями в експлуатації колоній [за кордоном]. Це питання не здобуття населення, а отримання простору для сільськогосподарського користування. До того ж території з запасами сировини можна з більшою користю шукати в Європі, біля самих кордонів Райху, ніж за океанами; вирішення ж, одержаного таким способом, має вистачити для одного-двох поколінь. Хай там що необхідно буде зробити пізніше, але це вже справа наступних поколінь²⁰.

Більшості німців були до вподоби ірредентистські аргументи, спрямовані на скасування положень Версальського договору щодо конфіскації «німецьких» територій. Зокрема, прибічники світової політики (*Weltpolitik*) та колоніальні ревізіоністи, найзавзятішим серед яких був райхміністр фінансів Яльмар Шахт, виступали за війну як єдиний засіб повернення втрачених територій Німеччини й таких необхідних економічних ринків за кордоном²¹. Для економічних імперіалістів покоління Шахта, які підтримували експансіоністську світову політику, в Україні не було тієї екзотичної принадливості, що в Африки, але вона була привабливою як новий сільськогосподарський і промисловий ринок²². У той же час прибічники концепцій Дарре про кров і землю, які стверджували, що далекі, необроблені й чужі землі Африки – неналежне місце для німців, вбачали в Україні природний простір для експансії. Таким чином, на прикладі України яскраво видно катастрофічне розгортання нацистської концепції творення імперії, чия сила крилася в народницьких утопічних фантазіях, історії континентальної міграції в пошуках життєвого простору й імперіалістській традиції економічної експлуатації для здійснення світової політики.

Нацистські уявлення про Україну як колонію

Згідно з нацистськими уявленнями, Україну населяли неповноцінні слов'яни, неспроможні через свою расову приналежність керувати самі собою. Окрім незрівнянних природних ресурсів і, як вважалося, покীরного населення, Україна ще й чудово вкладалася у войовничі плани

нацистських лідерів у ролі ідеального оплоту проти більшовицької Росії. Гітлер плекав думку про прилеглу німецьку колонію в Україні, «едемський сад», в якому німецький поселенець, зображуваний як «солдат-селянин», обробляє землю зі зброєю за плечима, готовий захистити господарство від «азійських орд». Щодо українців Гітлер зауважив, що німці будуть пропонувати їм «шалики, скляне намисто і все те, що так люблять колоніальні народи»²³.

Усього за місяць від початку операції «Барбаросса», коли німецьке керівництво вже бачило, що перемога неминуча, Гітлер виголосив свої плани щодо завойованих територій. Тільки-но повернувшись з поїздки по Україні, включаючи зупинку 6 серпня 1941 р. поблизу Житомира в Бердичеві, він захоплено говорив про нові перспективи для Німеччини: «Німецькі колоністи мають жити у гарних, просторих господарствах. Німецькі службовці мешкатимуть в дивовижних будинках, губернатори – в палацах. Тим, чим Індія була для Англії, для нас будуть території Росії. Якби я тільки міг поділитися з німецьким народом розумінням того, яке значення має цей простір для нашого майбутнього! Колонії – це ненадійне володіння, але ця земля без сумніву наша. Європа – це не географічна спільнота, а расова»²⁴. Гітлер усвідомлював, що звичайний німець не поділяв його захоплення колоніями і його бачення онімеченої Росії. Проте Гітлер як «імператор» і самопроголошений спаситель німецького народу поступово просував свої злочинні, зумовлені манією величчя плани, які знаходили дедалі більшу підтримку серед людей завдяки його харизмі. Завдання свого покоління Гітлер вбачав у тому, щоб вселити в молодших німецьких поселенців почуття гордості за те, що їх запросили на Схід, де від них очікують «розбудови чогось справді величного» і де у них буде безліч можливостей для кар'єрного росту.

Наступного літа Гітлер повернувся до України, і його замисли про імперію ожили заново. Особистий архітектор фюрера і міністр озброєння Альберт Шпеєр пригадував зустріч з Гітлером у підвечір'я в серпні 1942 р. Він застав Гітлера, коли той відпочивав у затінку дерев на подвір'ї з верандою на пагорбі біля Вінниці. Перед ними відкривався широкий обрій з навколишніми господарствами, і Гітлер повідав свої імперські амбіції. На відміну від британців, стверджував Гітлер, німці мали не лише економічно експлуатувати завойовані території, а й впроваджувати нову політику народонаселення, заселяючи їх німцями й стримуючи приріст ненімецького населення²⁵.

Того разу й за інших обставин Гітлер говорив про престижність імперії для простого британця. Він захоплювався, як британці вміли

Адольф Гітлер відвідує організацію німецького Червоного хреста в м. Бердичів, Україна, 6 серпня 1941 р. (Ullstein Bild, № 31 686).

керувати колоніями, використовуючи нечисленний прошарок чиновників. Економічні перспективи в Україні також захоплювали Гітлера, який був рішуче налаштований не допустити голоду в Німеччині і вилучати всю продукцію, зерно й худобу для Райху. Ще іншим разом він назвав Крим «німецькою Рив'єрою» і запропонував збудувати низку автобанів в Україні як маршрути для німецьких туристів у «фольксвагенах».

Гітлерове бачення України в ролі «нової індійської імперії» для Німеччини не відкидалося його підлеглими як божевільні марення²⁶. Перебуваючи у Вінниці влітку 1942 р., Гітлер прочитав книгу «Індія» Людвіга Альсдорфа про історію британського правління в Індії і закликав, «щоб кожен німець, який відправляється за кордон, зобов'язався прочитати її, особливо кожен німецький дипломат»²⁷. Однією з основоположних концепцій Альсдорфового розуміння, яку слід згадати, було розрізнення двох типів колоніальних володінь, які пізніше були позначені як «негативний» і «позитивний» колоніалізм. Альсдорф описав їх просто як економічний тип, що підлягає повній експлуатації (*Ausbeutungskolonie*), і поселенський тип для європейської міграції (*Siedlungskolonie*). Індія, стверджував Альсдорф, була найчистішим прикладом експлуатаційної колонії (*Ausbeutungskolonie*)²⁸. В Україні безліч приватних і державних установ, контрольованих нацистами, поєднували обидва типу колоніалізму.

Що ж особливо привернуло увагу Гітлера в роботі Альсдорфа? Гітлер вважав, що Альсдорф правильно зазначив, що «не британці навчили індійців чинити злочини; коли тільки перші білі люди ступили в цю країну, вони побачили, що стіни навколо багатьох міст зведені з людських черепів». Так само, продовжував Гітлер, «не Кортес привіз жорстокість в Мексику – вона там була до його приїзду. Насправді мексиканці вдавалися до масових людських жертвопринесень... аж до двадцяти тисяч осіб за раз! Порівняно з ними Кортес був поміркованим»²⁹. Отож, відповідно до дуалістичного формулювання Гітлера, білий європейський колонізатор був поміркованою людиною без злих інстинктів, а індієць – його протилежністю, до того ж надзвичайно лихою. За його логікою, євреї, українці й інші корінні мешканці на Сході, що не були німцями, були природними варварами, а історія злочинів більшовизму слугувала загрозливим проявом цього потенціалу.

Найвірогідніше, Гітлер дізнався про дослідження Альсдорфа від Альфреда Розенберга. Д-р Георг Ляйббрант, один із заступників Розенберга в Міністерстві окупованих східних територій і науковець, що емігрував з України, був співредактором книги в серії нацистських публікацій зі світової історії. Будучи старшим чиновником у відділі з політичних справ, Ляйббрант також був представником міністерства Розенберга на Ванзейській конференції³⁰. Насправді ще до того, як Гітлер взявся за цю книгу, відділ з політичних справ Розенберга рекомендував текст Альсдорфа для прочитання місцевими функціонерами (відомим як комісари) в Україні. Місцеві німецькі адміністратори також заохочувалися прочитати «З рюкзаком до Індії» (*Mit dem Rucksack nach Indien*) Курта Фребера, «За Батьківщину й колонію» (*Um Vaterland und Kolonie*) Пауля фон Леттов-Форбека, «В африканських джунглях як звіролов і мисливець первинного лісу» (*Im afrikanischen Dschungel als Tierfänger und Urwaldjäger*) Х. Шульц-Кампфхенкеля і «Всесвітня єврейська чума» (*Die jüdische Weltpest*) Германна Ессера³¹.

Імперський керівник СС і поліції Гайнріх Гімmlер теж вдавався до порівняння з Індією. Під час промови в Гегевальді на Житомирщині він наставляв своїх підлеглих з місцевих підрозділів поліції СС «вчитися не лише з теорії, а й з практичного досвіду правління англійців в Індії». Гімmlер говорив конкретніше, ніж Гітлер: німець здатен правити сотисячним корінним населенням, адже серед нього неодмінно знайдеться 50 тисяч працездатних робітників. На додаток він має в своєму розпорядженні камінь, дерево, солому, всю сільськогосподарську продукцію й худобу, з чого можна створити рай³². Таким чином,

Гітлер, Гімлер і Розенберг намагалися прищепити своїм чиновникам на Сході завишене відчуття імперії й німецької зверхності, що перегувалося з британською Індією³³.

Нацистські політичні програми й практики в Україні здійснювалися в напрямку, що радикально відхилився від способу британського правління в Індії³⁴. Німецьке керівництво з притаманною йому зверхністю беззастережно виключало «цивілізаторську місію» щодо народів, яких вони вважали расово нижчими. Воно винищувало місцеві еліти й обезлюднювало території³⁵. Українці й інші слов'янські «унтерменші», у яких були відсутні германські риси, використовувалися як робоча сила, але за декілька поколінь від них не мало лишитися і сліду. Знову ж таки Гітлер задавав тон, проголошуючи: «нам потрібно строго відокремити німецькі колонії від місцевих жителів». Він виступав проти того, щоб українцям надавалася освіта, робилися щеплення й покращувалися умови проживання, що могло призвести до збільшення ненімецького населення³⁶.

У расовій ієрархії нацистської ідеології, де німці обіймали найвищу сходинку, українці знаходилися нижче від балтійських народів, але вище від тих, хто був приречений на негайне знищення: євреї, роми й інші азіати, за якими йшли поляки й меншою мірою «великі» росіяни й білоруси. Частина українців з «арійськими» рисами можна було онімечити, тоді як це було неможливим щодо інших осіб чисто слов'янського походження. У Житомирі німецьких поліцейських навчали, що українці – це покїрна, миролюбна спільнота, що цінує працю, землю й сім'ю. Як зазначалося в інструкціях для поліцейських, природа українців походить від «спокійно-терпимих елементів у крові»³⁷. Гітлер висловився більш грубо: слов'яни, не маючи гадки про «державу», «обов'язок» чи навіть «чистоту», приречені на те, щоб ними управляли. Неухильне дотримання нацистами ієрархічних расових класифікацій означало, що якщо вони вже когось ідентифікували з певною расою, їхня доля була фактично вирішена. Асиміляція була немислимою, а заборона на змішування рас, яка прирівнювалася до кримінального злочину ще в кайзерських колоніях, була законом в життєвому просторі Гітлера.

Хоча безпосередні пріоритети Гітлера відрізнялися від тих, що були у вільгельмівського покоління імперіалістів і консерваторів, таких як генерал Франц Ріттер фон Епп, який очолював Колоніальний союз Райху, він не маргіналізував цей рух і його лідерів цілковито³⁸. Їхній досвід заморської економічної експлуатації було використано в Україні. Добрий приклад такої передачі досвіду й ідей можна знайти в компанії «Того», яка до Першої світової війни тримала під своїм контролем одну з більш

відомих капіталістичних систем плантацій бавовника в Африці. Вартий уваги той факт, що ця «прогресивна» економічна система розвинулася із співпраці між Кайзерським колоніально-економічним комітетом й Інститутом Таскіджі ім. Букера Т. Вашингтона. Вони передавали расистські ідеї «негритянської праці» з півдня Америки африканцям в Того. Залишки ж цієї «передачі» ще раз сплили на поверхню в 1942 і 1943 роках, коли реорганізована компанія «Того-Ост» відкрила штаб-квартиру в окупованому нацистами Житомирі задля експлуатації українського сільського господарства³⁹. У тому ж дусі протягом 1943 р. Розенберг заснував в Україні Голландську торговельну компанію; від голландців очікувалася не лише допомога в осушуванні боліт в Україні, а й використання їхнього досвіду освоєння колонізованих територій. Інша виразна подія сталася в Польщі, коли місцеві чиновники запросили німців зі Східної Африки, щоб вони виконували роль зразкових фермерів у Вартегау. Колоніальна школа для жінок у Рендсбурзі в Німеччині проіснувала аж до останніх днів Третього райху, готуючи дівчат і жінок до всіх «домашніх і сільськогосподарських жіночих професій» з перспективою на «розселення як у країні, так і за кордоном»⁴⁰. Найімовірніше, якби в німців було трохи більше часу на колонізацію Східної Європи, вони б продовжили застосовувати європейські моделі колонізації, європейську міграційну історію в Східній Європі і вільгельмську теорію імперіалізму для створення свого власного «арійського» життєвого простору⁴¹.

Вторгнення нацистів у Радянський Союз відбулося в ту ж пору року, що й навала військ Наполеона в царську Росію за 129 років до того. Напередодні вторгнення 22 червня 1941 р. Гітлер не міг утриматися від порівняння з походом Наполеона, однак запевнив вибране коло генералів і свого румунського союзника Іона Антонеску, що нацистська кампанія буде інакшою⁴². Окрім технічної переваги сучасних моторизованих військ Вермахту, нацистські сили були озброєні смертельною ідеологією тотальної війни, в рамках якої нинішня кампанія була війною на знищення жидо-більшовизму. Перемога для Гітлера означала не лише відступ Червоної армії в глибокий тил Росії. Полонені й військова техніка Червоної армії мали бути знищені. Більшовицькій загрозі не можна було давати жодного шансу на відновлення. Завойовані території підлягали цілковитому «очищенню» й переплануванню на расовій основі. Гонитва нацистів за життєвим простором на Сході являла собою багатосторонню кампанію: геноцид проти расових та політичних ворогів і колонізаційний похід німецької міграції, цілковита економічна експлуатація і підкорення корінного населення та його культури. У таких місцях, як Житомирщина,

нацистські поняття прогресу, людськості й утопії виглядають не як примарний краєвид, який уявляв собі Гітлер, а як страхітлива реальність його насильницьких расистських та імперських амбіцій.

Історія показала, що нацистська колоніальна авантюра виявилася недовговічною. Однак Гітлер і його підлеглі розробляли і впроваджували політику не для того, щоб програти війну, а тим паче своє керівне положення в Європі. Коли вони вторглися в Радянську Україну наприкінці червня 1941 року, то розпочали те, що вважали першою фазою двадцятирічного процесу онімечення. Поширення нацистами своєї влади на східні території суттєво перевершило відомі з часів імперських протекторатів структури правління. Це була сукупність різних далекосяжних економічних, політичних і соціально-демографічних кампаній. За мету ставилася трансформація земель і населення настільки радикально, наскільки це не вдалося жодній іншій імперській країні, як у заокеанських колоніях, так і в самій Європі. Нацисти зухвало впроваджували в життя на європейському ґрунті нову расову концепцію колоніалізму, яка виявилася однією з найбільш деструктивних і смертельних спроб творення імперії.